

EKSPERTYZA W SPRAWIE AKTUALNEJ SYTUACJI PRAWNEJ W KONTEKŚCIE EWENTUALNEGO PODJĘCIA PRAC NAD USTAWĄ O STOSUNKU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ DO WSCHODNIEGO KOŚCIOŁA STAROOBRZĘDOWEGO NIEPOSIADAJĄCEGO HIERARCHII DUCHOWNEJ

TEZY

1. Około trzystuletnia historia obecności staroobrzędowców na ziemiach polskich oraz sięgająca okresu międzywojennego tradycja uregulowania w drodze szczegółowego aktu ustawodawczego stosunku państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego nieposiadającego hierarchii duchownej (dalej: WKS), predysponują ten Kościół do uzyskania nowej, indywidualnej regulacji ustawowej. Będzie to w szczególności odpowiadać konstytucyjnym zasadom: równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych oraz ochrony praw słusznie nabytych.
2. Obecny stan prawny dotyczący WKS nie jest jednoznaczny, wzbudza zasadnicze wątpliwości interpretacyjne. Koliduje przez to z ustrojową zasadą zaufania obywatela do państwa i stanowionego przez nich prawa oraz zasadą bezpieczeństwa obrotu prawnego.
3. Przy określeniu statusu prawnego Kościoła w pierwszej kolejności powinny być brane pod uwagę postanowienia Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.¹ Akt ten zapewnia Kościołowi m.in. wolność religijną w wymiarze kolektywnym, równouprawnienie w porównaniu z innymi konfesjami, poszanowanie przez państwo wewnętrznej niezależności i autonomii, wreszcie bilateralizm (dwustronność) w określeniu jego relacji z państwem. Oznacza to diametralną poprawę w porównaniu z poprzednio obowiązującym stanem ustrojowym w dziedzinie wyznaniowej.

¹ Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z późn. zm.

4. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej² jest anachroniczne nawet w warstwie językowej. Nie odpowiada standardom konstytucyjnym i prawnomiędzynarodowym w zakresie zbiorowej wolności religijnej. Rzeczoną akt ustawodawczy narusza, poprzez szereg swoich postanowień o charakterze policyjnym, konstytucyjną zasadę poszanowania autonomii i niezależności Kościoła. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. należy interpretować przez pryzmat postanowień wyznaniowych Konstytucji RP z 1997 r., zwłaszcza art. 25 ust. 3, a także odpowiednich postanowień Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania³ (art. 18 ust. 2 w zw. z art. 19). Prowadzi to do wniosku, że liczne postanowienia aktu z 1928 r. utraciły moc obowiązującą. Opcjonalnie dopuszczalne jest stanowisko, iż wygasły one w drodze *desuetudo* (tzw. odwyknienia).
5. Istnieją zasadnicze wątpliwości w sprawie aktualnego, obowiązującego statutu WKS. Wydaje się, że Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 1928 r. o uznaniu statutu Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej⁴ wygasło na skutek *desuetudo*. Należałoby zatem przychylić się do stanowiska, że obowiązującym statutem jest akt z 1984 r., od lat stosowany przez WKS i będący wyrazem urzeczywistnienia jego autonomii wewnętrznej, chronionej konstytucyjnie.
6. W celu uzgodnienia aktualnego stanu prawnego WKS z Konstytucją RP konieczne jest uchwalenie nowej, indywidualnej ustawy o stosunku państwa do wspomnianego Kościoła. Winna ona urzeczywistniać konstytucyjne zasady stosunków wyznaniowych oraz zawierać postanowienia analogiczne do tych zawartych w indywidualnych ustawach wyznaniowych z lat 1989–1997. Należy także niezwłocznie uchylić rozporządzenie Rady Ministrów z 29 sierpnia 1928 r.
7. Nowe ustawodawstwo dotyczące WKS powinno być ustanowione w trybie odpowiadającym art. 25 ust. 5 Konstytucji RP, czyli na podstawie uprzedniej umowy zawartej przez Radę Ministrów z prawną reprezentacją Kościoła. Gdyby okazało się to niemożliwe, należy przynajmniej doprowadzić do formalnego uchylecia ewidentnie kolidujących z postanowieniami Konstytucji RP przepisów rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r.

2 Dz. U. z 1928 r. Nr 38, poz. 363, z późn. zm.

3 Tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1153.

4 M. P. z 1928 r. Nr 210, poz. 482.

WPROWADZENIE

Staroobrzędowcy (starowierzy, starowiercy) to wyznanie powstałe wskutek rozłamu (ros. *roskoł*) w Rosyjskim Kościele Prawosławnym. Staroobrzędowcy nie uznali reformy liturgicznej patriarchy Nikona z lat 1652–1656, upodabniającej obrzędy Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego do greckich. W ich ocenie wszelkie zmiany typowo ruskich tradycji liturgicznych były herezją i wyrzeczeniem się jedynej prawdziwej wiary. W 1667 r. sobór moskiewski uznał stare obrzędy za herezję. Władze kościelne i świeckie rozpoczęły masowe prześladowania starowierców, które trwały do końca XVII stulecia. Pełnię praw obywatelskich w Cesarstwie Rosyjskim staroobrzędowcy uzyskali dopiero w latach 1905–1906 po wydaniu przez cara Mikołaja II ukazu imiennego o utrwaleniu tolerancji religijnej z dnia 17 kwietnia 1905 r.⁵ oraz ukazu imiennego z dnia 17 października 1906 r. o sposobie zakładania gmin staroobrzędowców i sekciarzy oraz o prawach i obowiązkach należących do tych gmin zjednoczeń staroobrzędowców i sekciarzy⁶.

Na przełomie XVII i XVIII wieku wśród staroobrzędowców doszło do rozłamu na tzw. popowców i nieuznających sakramentu kapłaństwa, przekonanych o zapanowaniu sił zła nad światem, tzw. bezpopowców. Pierwsza z wymienionych grup od 1846 r. miała własną hierarchię cerkiewną, której powstanie było możliwe dzięki przejściu byłego biskupa bośniackiego Ambrożego do starowierców. Oba nurty ulegały dalszym podziałom na wspólnoty (ros. *sogłasija*), z których największe liczebnie wśród popowców były wspólnoty: wietkowska, diakonowców i czernobylska, natomiast u bezpopowców grupy: fiedoszejewców, filiponów, pomorców i stranników⁷.

W pierwszej połowie XX w. łączną liczbę starowierców szacowano w granicach od 10 do 20 mln. Znaczny spadek liczebności tej grupy miał miejsce w czasach ZSRR, gdy prześladowania religijne i kolektywizacja doprowadziły do zniszczenia ich tradycyjnych skupisk. Współcześnie (pocz. XXI wieku) liczbę staroobrzędowców na świecie szacuje się na 3 mln. Zamieszkują oni przede wszystkim w Rosji, na Łotwie, Litwie, Ukrainie, w Rumunii, Bułgarii i Stanach Zjednoczonych.

Na obecnych ziemiach polskich staroobrzędowcy pojawili się w regionie Augustowa, Suwałk i Sejń w II poł. XVIII wieku, przemieszczając się z terenu Kurlandii i ziemi czernihowskiej. W latach 20. i 30. XIX wieku część tej

⁵ Zbiór Praw i Rozporządzeń b. Cesarstwa Rosyjskiego Nr 63, poz. 526.

⁶ Zbiór Praw i Rozporządzeń b. Cesarstwa Rosyjskiego Nr 245, poz. 1728.

⁷ E. Iwaniec, *Z dziejów staroobrzędowców na ziemiach polskich XVII-XX wieku*, Warszawa 1977, s. 36–48; A. Rykała, *Staroobrzędowcy w Polsce*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 1999, nr 2, s. 40.

społeczności przeniosła się z Królestwa Polskiego na Mazury, w granice Prus Wschodnich. W II RP staroobrzędowcy bezpopowcy uzyskali w 1928 r. prawne uznanie ze strony państwa. Ogółem w latach 30. XX wieku Wschodni Kościół Staroobrzędowy nieposiadający hierarchii duchownej składał się z 52 gmin i liczył około 50 tys. członków⁸. Zdecydowana większość z nich zamieszkiwała na terenie Wileńszczyzny. W 1938 r. w rejonie suwalsko-augustowskim funkcjonowało 8 gmin staroobrzędowych, skupiających ok. 10 tys. wyznawców. Z kolei na Mazurach było ich ok. tysiąca⁹. Większość z nich (ok. 6 tys.) wyjechała przymusowo w czasie II wojny światowej na Litwę. W wyniku przesiedleń i emigracji liczba staroobrzędowców w Polsce drastycznie spadła. W latach 50. XX wieku szacowano na ponad 1500 osób¹⁰, zaś w 1968 r. żyło ich 268 w Augustowie, 188 w Gabowych Grądach, 133 w Borze oraz 412 w Wojnowie i Gałkowie¹¹.

Wschodni Kościół Staroobrzędowy nieposiadający hierarchii duchownej jest Kościołem wywodzącym się z tradycji prawosławnej, zrzeszającym zdecydowaną większość gmin wyznaniowych bezpopowców na terenie Polski. Według danych GUS Kościół liczył w 2018 roku 1260 wiernych (w tym 1232 w województwie podlaskim oraz 20 w województwie warmińsko-mazurskim)¹². W strukturach Kościoła działają cztery parafie: w Gabowych Grądach, w Suwałkach, w Wojnowie i w Wodзилkach. Najwięcej wiernych mieszka na Mazurach i na Suwalszczyźnie. Centrum religijne i siedziba władz tej konfesji znajduje się w Suwałkach. Zwierzchnikiem Kościoła jest Wacław Nowiczenko¹³.

W 2013 r. ze Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego wyodrębniła się prawnie Staroprawosławna Cerkiew Staroobrzędowców. Było to następstwo rozłamu, który nastąpił na tle personalnym w staroobrzędowej gminie wyznaniowej w Gabowych Grądach w 2008 r. Nowa wspólnota wyznaniowa od 18 grudnia 2013 r. jest wpisana do rejestru Kościołów i innych związków wyznaniowych prowadzonego przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w dziale A pod numerem 177¹⁴. Obejmuje jedną parafię – w Gabowych Grądach. Działa zwłaszcza na podstawie przepisów Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz statutu przedłożonego organowi rejestrowemu.

8 D. Walencik, A. Leszczyński, *Organizacja i status prawny Staroobrzędowej Gminy Wyznaniowej w Suwałkach* [w:] *Człowiek, Państwo, Kościół. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Arturowi Mezglewskiemu*, red. nauk. P. Sobczyk, P. Steczkowski, Lublin 2020, s. 646.

9 W. Baranowskij, G. Protaszenko, *Starowierze Baltii i Polski*, Wilnius 2005, s. 385–386.

10 E. Iwaniec, dz. cyt., s. 281–282.

11 R. Michalak, *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989*, Zielona Góra 2014, s. 266.

12 GUS, *Wyznania religijne w Polsce 2015-2018*, Warszawa 2020, s. 119.

13 <https://www.gov.pl/web/mswia/koscioly-i-inne-zwiazki-wyznaniowe-ktorych-stosunki-z-panstwem-sa-uregulowane-ustawami-partykularnymi> [dostęp: 8 czerwca 2021 r.].

14 <https://www.gov.pl/web/mswia/rejestr-kosciolow-i-innych-zwiazkow-wyznaniowych> [dostęp: 8 czerwca 2021 r.].

I. STATUS WSCHODNIEGO KOŚCIOŁA STAROBRZĘDOWEGO
 NIEPOSIADAJĄCEGO HIERARCHII DUCHOWNEJ
 W ŚWIETLE KONSTYTUCJI RP

Status prawny Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego nieposiadającego hierarchii duchownej kształtują akty normatywne o różnej mocy prawnej, tworzące układ zhierarchizowany. Na jego szczycie znajdują się właściwe regulacje Konstytucji RP. Poziom środkowy zajmują przede wszystkim odpowiednie akty ustawodawcze, zwłaszcza Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej oraz Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Poziom najniższy stanowi statut Kościoła, będący z założenia aktem o najwyższym stopniu szczególności.

Rekonstrukcja położenia prawnego WKS wymaga w pierwszej kolejności uwzględnienia odpowiednich postanowień Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. Zgodnie z art. 8 ust. 1 obecnej polskiej ustawy zasadniczej Konstytucja jest najwyższym prawem w Rzeczypospolitej Polskiej. Przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej (patrz art. 8 ust. 2)¹⁵. Konsekwencją uznania Konstytucji za najwyższe prawo w RP jest przyznanie temu aktowi najwyższej mocy derogacyjnej (uchylającej).

Konstytucja RP z 1997 r. wyraźnie dowartościowała Kościoły i inne związki wyznaniowe. Dotyczy to szczególnie wspólnot religijnych mniejszości konfesyjnych, w tym także WKS. Jako jedną z pierwszoplanowych zasad stosunków wyznaniowych ustrojodawca przyjął wolność sumienia i religii (art. 53 Konstytucji). Zagwarantował m.in. kolektywną wolność uzewnętrzniania religii, a także szereg uprawnień szczegółowych mających znaczenie dla związków wyznaniowych, jak: prawo do posiadania świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących, prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują (art. 53 ust. 2) czy prawo do nauczania religii w szkole każdego Kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej (art. 53 ust. 4). Wymienione uprawnienia przysługują Kościołom i innym związkom wyznaniowym bez względu na ich wielkość i długość istnienia na terytorium Polski.

Konstytucja RP z 1997 r. wzmocniła pozycję Kościołów i innych związków wyznaniowych w ich relacjach z państwem, a zarazem w wymiarze formalno-prawnym dowartościowała mniejszościowe Kościoły i inne związki wyznaniowe w odniesieniu do większościowego Kościoła katolickiego. Zdecydowanie lepsze

¹⁵ Zob. P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2008, s. 32.

gwarancje położenia prawnego w porównaniu z poprzednim stanem ustrojowym otrzymał także Wschodni Kościół Staroobrzędowy. W art. 25 ust. 1 Konstytucji została sformułowana wprost zasada równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych. Wyklucza to możliwość prawnego ustanowienia Kościoła oficjalnego, państwowego czy dominującego.

Ponadto z analizowanego przepisu ustawy zasadniczej wynika przede wszystkim adresowany do ustawodawcy nakaz zapewnienia każdemu oficjalnie działającemu Kościołowi czy innemu związkowi wyznaniowemu takich samych uprawnień, czyli takich samych prawnych możliwości działania lub zaniechania. Jako niekonstytucyjne należy uznać różnicowanie uprawnień wspólnot religijnych na podstawie kryteriów, na których spełnienie nie mają one wpływu¹⁶. Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych winna prowadzić do preferowania przez ustawodawcę jednolitej regulacji sfery ich działalności, tzn. w oparciu o normy generalne i abstrakcyjne.

Z zasadą równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych koresponduje wyrażona w art. 25 ust. 2 Konstytucji zasada bezstronności, czyli neutralności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych. Z zasady tej wynika m.in. zakaz stosowania kryteriów wyznaniowych w sferze działania państwa oraz niedopuszczalność angażowania się (wplątywania się) władz publicznych w sprawy religijno-swiatopoglądowe.

W art. 25 ust. 3 Konstytucji RP sformułowano gwarancje poszanowania przez państwo autonomii oraz niezależności Kościołów i innych związków wyznaniowych w ich własnym zakresie działania, a ponadto zasadę współdziałania państwa i wspólnot religijnych dla dobra człowieka i dobra wspólnego. Autonomia Kościołów i innych związków wyznaniowych oznacza ich prawo do samodzielnego, tzn. bez ingerencji państwa, tworzenia własnego prawa wewnętrznego oraz do rządzenia się nim. Prawo wewnętrzne wspólnot religijnych nie jest zatem statuowane przez państwo. Państwo tego prawa nie zatwierdza, nie uznaje, nie gwarantuje (nie sankcjonuje)¹⁷. Wspomniane prawo obowiązuje jednak co do zasady jedynie na forum wewnętrznym związków wyznaniowych i nie wywołuje skutków w państwowym porządku prawnym, chyba że dopuszcza to wyraźnie ustawa lub umowa międzynarodowa¹⁸.

Niezależność związków wyznaniowych w ich własnym zakresie oznacza przede wszystkim ich samorządność. Wspólnoty religijne zatem zgodnie z art. 25 ust. 3 Konstytucji mają prawo do samodzielnego, bez ingerencji

¹⁶ Szerzej zob. P. Borecki, *Równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych* [w:] *Lexykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Mezglewski, Warszawa 2014, s. 378–386.

¹⁷ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2013, s. 271; zob. też P. Sobczyk, *Autonomia związków wyznaniowych* [w:] *Lexykon prawa wyznaniowego...*, dz. cyt., s. 1–7.

¹⁸ Zob. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011, s. 64–65.

Ekspertyza w sprawie aktualnej sytuacji prawnej...

państwa, prowadzenia swych spraw. Dotyczy to przede wszystkim prawa do samodzielnego powoływania przez Kościoły i inne związki wyznaniowe swoich organów wewnętrznych, dokonywania naboru nowych członków, usuwania dotychczasowych, ustanawiania oraz zwalniania duchownych. Niezależność związku wyznaniowego oznacza także prawo do samodzielnego prowadzenia swoich spraw majątkowych¹⁹. W sumie zasada poszanowania autonomii oraz niezależności związków wyznaniowych przez państwo skutkuje pozbawieniem tegoż państwa uprawnień nadzorczych wobec wspólnot religijnych.

Autonomia i niezależność Kościołów i innych związków wyznaniowych stanowią przejaw kolektywnej wolności praktykowania religii, gwarantowanej w art. 53 Konstytucji. W związku z tym mogą one podlegać ograniczeniom na zasadach przewidzianych w odniesieniu do wolności uzewnętrzniania religii. Zgodnie z art. 53 ust. 5 Konstytucji RP wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób.

Współczesna polska ustawa zasadnicza w art. 25 ust. 4 i 5 formułuje zasadę bilateralizmu, czyli dwustronności, w określeniu położenia prawnego Kościołów i innych związków wyznaniowych²⁰. Odpowiednie regulacje powinny opierać się na umowach zawieranych przez państwo (rząd) z przedstawicielami zainteresowanych wspólnot religijnych. Wyklucza to arbitralne, tzn. bez porozumienia z zainteresowanymi, stanowienie przez państwo norm prawnych dotyczących odpowiednich związków wyznaniowych. Gwarancje dla nierzymskokatolickich wspólnot religijnych zawarte zostały w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP. Przewiduje on, że stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołami i związkami wyznaniowymi nierzymskokatolickimi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami.

Omawiane normy dotyczą także określenia statusu Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego. Należy zwrócić uwagę jednak, że art. 25 ust. 5 Konstytucji to przepis o dużym stopniu ogólności. Jest on niejednolicie interpretowany przez przedstawicieli doktryny prawa wyznaniowego i konstytucyjnego. Dotychczas formalnie doczekał się urzeczywistnienia tylko jeden raz. Wyrazem tego jest ustawa z 2011 r. o finansowaniu Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie z budżetu państwa²¹. Niestety dotychczas nie uchwalono na podstawie art. 25 ust. 5 Konstytucji RP żadnej nowej indywidualnej ustawy wyznaniowej, tzn. określającej kompleksowo stosunek państwa do określonego związku wyznaniowego.

¹⁹ Zob. M. Pietrzak, dz. cyt., s. 242–243, 271–272.

²⁰ Zob. m.in. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, dz. cyt., s. 85–88.

²¹ Dz. U. z 2011 r. Nr 144, poz. 849.

Zabezpieczeniem konstytucyjnych uprawnień Kościołów i innych związków wyznaniowych jest m.in. prawo tych podmiotów do inicjowania kontroli konstytucyjności lub legalności aktów normatywnych przed Trybunałem Konstytucyjnym (TK). Zgodnie z art. 191 ust. 1 pkt 5 Konstytucji z wnioskami w sprawach, o których mowa w art. 188 ustawy zasadniczej, do TK mogą występować w szczególności związki wyznaniowe. Wszakże, zgodnie z art. 191 ust. 2 Konstytucji, rzeczone podmioty mogą wystąpić z odpowiednim wnioskiem, jeżeli akt normatywny dotyczy spraw objętych ich zakresem działania. Oznacza to, że WKS może zainicjować kontrolę konstytucyjności odpowiednich postanowień Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej.

Reasumując: model relacji między państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi, wynikający z Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r., ogólnie może być określony jako tzw. przyjazny rozdział państwa i wspólnot religijnych²². Pozostaje on w opozycji wobec realiów stosunków państwowo-kościelnych istniejących w okresie Polski Ludowej. System praktycznie wówczas funkcjonujący określany był jako system zwierzchnictwa rozdzielowego państwa nad Kościołem (związkami wyznaniowymi)²³. Obecny konstytucyjny model „przyjaznego rozdziału” zasadniczo odbiega również od ustrojowego systemu stosunków państwo–związki wyznaniowe wyrażonego na kartach ustaw konstytucyjnych w Polsce w okresie międzywojennym, tzn. w Konstytucji marcowej z 1921 r.²⁴, a w ślad za nią w Konstytucji kwietniowej z 1935 r.²⁵ Był to bowiem system zwierzchnictwa państwa nad związkami wyznaniowymi. Jego szczegółowym wyrazem był wyznaniowy charakter państwa, odrzucenie zasady równouprawnienia wyznań, przyjęcie systemu wyznań prawnie uznanych i nieuznanych czy stosowanie kryteriów wyznaniowych w sferze działalności państwa.

W opisanych realiach ustrojowych ustanowione zostało rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o stosunku państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego nieposiadającego hierarchii duchownej.

²² Zob. M. Pietrzak, dz. cyt., s. 243.

²³ Tamże, s. 176.

²⁴ Dz. U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267, z późn. zm.

²⁵ Dz. U. z 1935 r. Nr 30, poz. 227.

*Ekspertyza w sprawie aktualnej sytuacji prawnej...*II. POSTANOWIENIA ROZPORZĄDZENIA PREZYDENTA Z 22 MARCA 1928 R.
O STOSUNKU PAŃSTWA DO WKS W KONTEKŚCIE USTAWY Z DNIA
17 MAJA 1989 R. O GWARANCJACH WOLNOŚCI SUMIENIA I WYZNANIA

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. jest współcześnie anachronicznym aktem prawnym. Stanowiło ono wykonanie przepisów wyznaniowych Konstytucji RP z dnia 17 marca 1921 r.²⁶ Wprowadzały one rozróżnienie na związki wyznaniowe prawnie uznane przez państwo oraz *a contrario* – prawnie nieuznane (zob. art. 113, 115 i 116). W okresie międzywojennym dominowało stanowisko, że uznanie związku wyznaniowego wymaga aktu rangi ustawowej²⁷. Wschodni Kościół Staroobrzędowy nieposiadający hierarchii okazał się jedynym nowym związkiem wyznaniowym uznanym przez państwo polskie w okresie międzywojennym²⁸. Przy tym w rozporządzeniu prezydenta z 22 marca 1928 r. widoczna jest częściowa recepcja przepisów carskiego ukazu z 17 października 1906 r. „dla wyznań obcych”²⁹.

Rozporządzenie prezydenta z 22 marca 1928 r. jest aktem stosunkowo krótkim. Jego treść pierwotnie ujęto w 25 artykułach, z których treść dwóch (art. 12 i 21) została uchylona w związku z wejściem w życie nowego prawa małżeńskiego i prawa o aktach stanu cywilnego po II wojnie światowej. Omawiany akt nie dzieli się na jednostki systematyzacyjne. Poszczególne artykuły także nie są podzielone na ustępy czy paragrafy.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej określa status prawny WKS oraz zasady jego relacji z państwem polskim. Kościół na terenie Rzeczypospolitej Polskiej korzysta zatem w swoim życiu wewnętrznym z pełnej wolności rządzenia się w granicach obowiązującego prawa przepisami swojego prawa kanonicznego oraz statutu (ustawy wewnętrznej), jak stanowi rzeczzone rozporządzenie, uznane przez rząd. Kościół jest niezależny od jakichkolwiek władz nieprzewidzianych wspomnianym aktem ustawodawczym lub statutem (zob. art. 1). Zgodnie z art. 2 rozporządzenia z 22 marca 1928 r. Wschodni Kościół Staroobrzędowy jest osobą prawną i może w granicach obowiązujących ustaw nabywać, zbywać, obciążać i swobodnie zarządzać swoim majątkiem ruchomym i nieruchomym. Rozporządzenie w swojej treści reguluje także organizację wewnętrzną Kościoła (art. 3, 5–7), kwestię osobowości prawnej jego jednostek organizacyjnych – staroobrzędowych gmin wyznaniowych (art. 8 i 9) – zagadnienie reprezentacji WKS

²⁶ Dz. U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267, z późn. zm.

²⁷ M. Pietrzak, dz. cyt., s. 116.

²⁸ Tamże, s. 121 oraz J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939 (węzłowe zagadnienia)*, Warszawa 1967, s. 231.

²⁹ K. Krasowski, *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*, Warszawa–Poznań 1988, s. 202 i 209; J. Sawicki, *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim*, Warszawa 1937, s. 174.

oraz wspomnianych gmin w obrocie prawnym (odpowiednio: art. 4 i 10), niektóre uprawnienia i obowiązki Kościoła, wreszcie pewne aspekty statusu osób duchownych (art. 11, 13–16).

Rozporządzenie z 22 marca 1928 r. całkiem szczegółowo określa wewnętrzną organizację Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego. Ma to miejsce w stopniu dalej idącym, niż nastąpiło w odniesieniu do odpowiednich Kościołów i innych związków wyznaniowych we właściwych indywidualnych ustawach wyznaniowych uchwalonych w latach 1989–1997. Organem zwierzchnim w Kościele jest ogólnopolski sobór jego wyznawców. Składa się on z duchownych poszczególnych gmin i pełnomocników gmin. Sobór decyduje w sprawach wiary i moralności oraz w sprawach wewnętrznego zarządu Kościoła. Przedstawia władzom państwowym potrzeby i postulaty wyznawców tego Kościoła w dziedzinie społeczno-religijnej, oświatowej i miłosierdzia chrześcijańskiego. Wybiera także prezesa i członków Naczelnej Rady Staroobrzędowców (NRS), a ponadto członków Sądu Duchownego oraz Komisji Rewizyjnej NRS. Sobór ustanawia także zasady budżetowania i zatwierdza sprawozdania rachunkowe, a także zwołuje NRS. Dla prawomocności uchwał soboru wymagany jest udział w nim pełnomocników przynajmniej połowy wszystkich gmin oraz bezwzględna większość głosów uczestników. Uchwały rzeczzonego organu w kwestiach wiary i moralności uzyskują moc obowiązującą z chwilą ich ogłoszenia w sposób wskazany przez uchwałę soboru (zob. art. 3).

Naczelna Rada Staroobrzędowców zarządza sprawami Kościoła w okresie między soborami, wykonuje uchwały soboru i będąc reprezentacją prawną Kościoła Staroobrzędowego w RP, występuje wobec władz państwowych w imieniu soboru i Kościoła (art. 4). NRS składa się z prezesa, 14 członków i 6 zastępców. Wybiera ich sobór, na 5 lat. Rada wybiera ze swego grona 2 wiceprezesów oraz sekretarza. Przy tym członkami rady mogą być tylko obywatele polscy, mający ukończone 21 lat i „używający w pełni praw cywilnych” (zob. art. 5).

Organem wykonawczym NRS jest Prezydium Rady w składzie prezes wybrany przez sobór oraz wybrani przez radę spośród jej członków: wiceprezes, sekretarz i trzech członkowie (zob. art. 6).

Do rozpatrywania, opiniowania i rozstrzygania bieżących spraw kanonicznych, religijnych i moralnych powołany jest Sąd Duchowny. Zgodnie z art. 7 rozporządzenia z 1928 r. składa się on z 12 członków i 3 zastępców, wybieranych przez sobór spośród osób duchownych, działających na podstawie i według prawa kanonicznego oraz statutu Kościoła. Terminy posiedzeń Sądu Duchownego określa NRS, która przedkłada Sądowi wszystkie sprawy do decyzji oraz ogłasza te decyzje w sposób ustalony przez uchwałę rady.

W celu zaspokojenia potrzeb religijnych, religijno-oświatowych, moralnych i miłosierdzia chrześcijańskiego tworzy się staroobrzędowe gminy wyznaniowe

Ekspertyza w sprawie aktualnej sytuacji prawnej...

na zasadach ustalonych w statucie. Skład gmin zatwierdza NRS. Gminy podlegają rejestracji przez właściwego wojewodę, który ten fakt ogłasza w Dzienniku Wojewódzkim. Staroobrzędowe gminy wyznaniowe są osobami prawnymi. Mogą nabywać, zbywać, obciążać i zarządzać majątkiem ruchomym i nieruchomym gminy. Organami gminy są: Walne Zgromadzenie członków gminy i wybrana przez to zgromadzenie Rada Gminy. Zakres działania tych organów, ich skład i warunki ważności uchwał określa statut.

Dla odprawiania nabożeństw i zaspokajania potrzeb religijnych Walne Zgromadzenie gminy wybiera duchownych. Wybór zatwierdza Naczelna Rada. Zgodnie z rozporządzeniem z 22 marca 1928 r. nie jest rolą duchownych jako takich reprezentowanie właściwych gmin w obrocie prawnym (zob. art. 11).

Rozporządzenie z 22 marca 1928 r. przewiduje naukę religii dla młodzieży staroobrzędowej w szkołach państwowych prowadzoną przez nauczycieli, mianowanych spośród osób upoważnionych do nauczania religii przez NRS. Każdy duchowny może być jednocześnie nauczycielem religii we wszystkich szkołach swojej gminy, w których pobierają naukę dzieci wyznania staroobrzędowego. W razie potrzeby upoważnienia do nauczania religii mogą otrzymać od NRS także pobożne osoby świeckie. Rozporządzenie z 1928 r. formułuje także dla staroobrzędowców uprawnienia językowe, gdyż nauczanie religii staroobrzędowej w szkołach państwowych może odbywać się w języku liturgicznym oraz w języku ojczystym.

W omawianym akcie ustawodawczym przewidziano ponadto możliwość ustanowienia duszpasterstwa wojskowego. W miarę potrzeby minister obrony narodowej może powołać za pośrednictwem NRS kapelanów wojskowych dla zaspokajania potrzeb religijnych wiernych Kościoła odbywających służbę wojskową (zob. art. 18).

W sumie powyższych uprawnień nie można uznać za przywileje w kontekście standardów wolności i praw człowieka obowiązujących we współczesnym prawie polskim.

Analizując treść rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. trzeba uwzględnić, poza właściwymi regulacjami konstytucyjnymi (głównie art. 25 i 53), także właściwe postanowienia Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Art. 18 ust. 2 tego aktu stanowi, że przepisy jego rozdziału 2, określające uprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych, mają zastosowanie do tychże o ustawowo uregulowanej sytuacji wówczas, gdy odrębne ustawy regulujące ich sytuację prawną i majątkową nie przewidują takich uprawnień. Tymczasem zawarty w rozdziale 2 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania art. 19 ust. 1 przewiduje, że Kościoły i inne związki wyznaniowe korzystają na zasadach równouprawnienia ze swobody pełnienia funkcji religijnych. Wypełniając funkcje religijne, mogą one

w szczególności rządzić się w swoich sprawach własnym prawem, swobodnie wykonywać władzę duchowną oraz zarządzać swoimi sprawami (art. 19 ust. 2 pkt 4) czy ustanawiać kształcić i zatrudniać duchownych (art. 19 ust. 2 pkt 5). Wymienione uprawnienia mieszczą się w konstytucyjnych pojęciach autonomii i niezależności Kościołów i innych związków wyznaniowych w swoim zakresie.

Można zatem przyjąć, że wygasły szczególne uprawnienia nadzorcze władz publicznych wobec WKS, jego organów wewnętrznych oraz osób duchownych przewidziane w rozporządzeniu z 22 marca 1928 r. Nastąpiło to z dniem wejścia w życie Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, a najpóźniej w dniu wejścia w życie Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r., czyli 16 października 1997 r. Sprzeczność przywołanych postanowień regulacji przedwojennej z art. 25 ust. 3 Konstytucji RP jest bowiem ewidentna.

Zwłaszcza wygasło uprawnienie rządu do uznawania statutu WKS (art. 1 rozporządzenia z 22 marca 1928 r.). Nieaktualny jest wymóg powiadomienia przez Naczelną Radę Staroobrzędowców ministra właściwego ds. wyznań religijnych o miejscu, czasie i przedmiocie obrad ogólnopolskiego soboru wyznawców WKS (art. 3) czy obowiązek uzyskania przez członków Naczelnej Rady Staroobrzędowców przed objęciem urzędowania uznania swego wyboru ze strony wspomnianego ministra i złożenia wobec duchownego przysięgi o charakterze religijnym na ręce ministra lub delegowanego przezeń urzędnika (art. 5). Nieaktualna jest także kompetencja ministra właściwego ds. wyznań religijnych do wyrażenia sprzeciwu wobec ogłoszenia przez Naczelną Radę Staroobrzędowców uchwał ogólnopolskiego doboru wyznawców niedotyczących wiary i moralności³⁰. Wygasły w obecnym stanie prawnym, a zwłaszcza konstytucyjnym, uprawnienia kontrolne organów administracji publicznej wobec duchownych WKS. W szczególności wojewodowie nie mają prawa sprzeciwu wobec osoby kandydata na duchownego (zob. art. 11). Duchowny nie ma też obowiązku przed objęciem urzędu złożenia na ręce właściwego starosty uroczystego przyrzeczenia o treści religijnej co do swojej lojalności wobec państwa i jego władz (zob. art. 13).

Wygasł ustawowy obowiązek NRS niezwłocznego odsunięcia od obowiązków duchownych tych osób, które zostały uznane sądownie za winnych zbrodni lub czynów karygodnych pochodzących z chęci zysku lub uwłaczających moralności. Wojewoda nie ma już prawa żądać od NRS wydania zarządzeń zapobiegawczych, względnie usunięcia od sprawowania czynności duchownych duchownego dopuszczającego się szkodliwej działalności dla bezpieczeństwa państwa (zob. art. 15). Nie ma także już obowiązku zawiadamiania właściwego

³⁰ Była to w istocie przewidziana po raz pierwszy w ustawodawstwie wyznaniowym niepodległej Polski prawna odmiana *placetum regium* – zob. J. Sawicki, dz. cyt., s. 174.

Ekspertyza w sprawie aktualnej sytuacji prawnej...

województwa przez NRS o lokalnych zjazdach duchowieństwa i wiernych (ich czasie, miejscu i programie obrad – zob. art. 16).

Zarazem jako niezgodne z konstytucyjną zasadą wzajemnej niezależności państwa i związków wyznaniowych w swoim zakresie (art. 25 ust. 3 Konstytucji RP), czyli zasadą rozdziału wspomnianych podmiotów, za wygasłe trzeba uznać te unormowania rozporządzenia prezydenta z 22 marca 1928 r., które przewidywały przywileje dla WKS. Członkowie Prezydium NRS oraz duchowni Kościoła nie korzystają zatem przy wykonywaniu swych obowiązków ze szczególnej opieki prawnej (zob. art. 6 i art. 14 pkt 1). Państwo ponadto nie ma ustawowego obowiązku udzielania Kościołowi staroobrzędowemu zasiłków materialnych na cele związane z potrzebami tej wspólnoty konfesyjnej (zob. art. 22). Nie obowiązuje także norma, iż pomieszczenia duchowieństwa gminnego, członków Sądu Duchownego oraz ich lokale urzędowe, tudzież lokale Naczelnej Rady Staroobrzędowców mają być traktowane przez Skarb Państwa na równi z pomieszczeniami funkcjonariuszy i lokalami instytucji państwowych (zob. art. 23). Były to bowiem uprawnienia charakterystyczne dla państwa wyznaniowego, w którym uznane związki wyznaniowe posiadały uprawnienia publicznoprawne.

Należy przy tym podkreślić, że wymienione wyżej przepisy rozporządzenia z 22 marca 1928 r. nie były od lat w praktyce stosowane przez organy wyznaniowej administracji publicznej, w tym przez ministra właściwego do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowościowych i etnicznych i jego aparat pomocniczy. Można zatem przyjąć, że wskazane postanowienia rzeczonoego rozporządzenia wygasły na skutek tzw. *desuetudo*, czyli odwyknienia³¹. W celu wyeliminowania ewentualnych wątpliwości interpretacyjnych, zgodnie z zasadą poprawnej legislacji oraz zasadą bezpieczeństwa obrotu prawnego, wreszcie z zasadą zaufania obywatela do państwa, wynikających z zasady demokratycznego państwa prawnego, wskazane jest formalne uchylene przytoczonych wyżej przepisów aktu ustawodawczego z 1928 r., tym samym ich definitywne wyeliminowanie ze współczesnego polskiego systemu prawnego³².

III. DYLEMATY W SPRAWIE AKTUALNEGO, OBOWIĄZUJĄCEGO STATUTU WKS

Pełna rekonstrukcja położenia prawnego WKS, w tym ustalenie zasad reprezentacji Kościoła i staroobrzędowych gmin wyznaniowych w obrocie prawnym, wymaga uwzględnienia postanowień statutu tegoż Kościoła. Tymczasem

³¹ Zob. T. Langer, *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*, Poznań 1967, s. 186.

³² Zob. także: D. Walencik, A. Leszczyński, dz. cyt., s. 667.

zasadnicze problemy sprawia określenie, który statut WKS aktualnie obowiązuje. W tej dziedzinie występuje praktyczna sprzeczność.

Formalnie obowiązującym aktem prawa wewnętrznego Kościoła jest statut uznany w drodze Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 1928 r. o uznaniu statutu Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej³³. Należy podkreślić, że ów statut nie został narzucony przez władze państwowe, lecz został uprzednio przyjęty przez I Ogólnopolski Sobór Staroobrzędowców w Wilnie w 1925 r. Rozporządzenie z 29 sierpnia 1928 r. dotychczas nie zostało formalnie uchylone. Ma ono charakter wykonawczy i jest zgodne z rozporządzeniem prezydenta z 22 marca 1928 r. Podawane jest jako wciąż formalnie obowiązujące przez systemy informacji prawnej (np. LEX). W praktyce także rządowa centralna administracja wyznaniowa stoi obecnie na stanowisku, że wciąż obowiązującym prawem wewnętrznym WKS jest statut uznany w 1928 r.

Przeciwko tezie o obowiązywaniu rzeczoności aktu przemawia jednak fakt, że wszedł on w życie w trybie niezgodnym z konstytucyjną zasadą poszanowania autonomii Kościoła – został uznany przez Radę Ministrów, a przede wszystkim to, że statut z 1928 r. nie jest już od dziesięcioleci stosowany w praktyce przez Wschodni Kościół Staroobrzędowy. Można zatem przyjąć, że wygasł poprzez tzw. *desuetudo* (odwyknienie).

Rzeczony Kościół stosuje statut zatwierdzony na posiedzeniu Naczelnej Rady Staroobrzędowców 25 marca 1984 r. Akt ten zatwierdził decyzją z 30 października 1984 r. minister-szef Urzędu do Spraw Wyznań. Następnie VII sobór staroobrzędowców 30 sierpnia 2009 r. upoważnił ówczesną NRS do dokonania poprawek interpunkcyjnych, wynikających z życia Kościoła. Również doktryna prawa wyznaniowego przyjmuje jednolicie jako obowiązujący statut WKS z 1984 r.³⁴ Ten akt jest w praktyce akceptowany przez Kościół i odzwierciedla jego samoświadomość. Odpowiada to wyrażonej w art. 25 ust. 3 zasadzie poszanowania przez państwo autonomii Kościołów i innych związków wyznaniowych. Co prawda statut z 1984 r. nie został opublikowany w oficjalnym organie publikacyjnym, lecz od lat jest zamieszczany w zbiorach statutów (praw wewnętrznych) nierzymskokatolickich Kościołów i innych związków wyznaniowych działających w Polsce, przygotowywanych przez przedstawicieli doktryny prawa wyznaniowego.

³³ M. P. Nr 210, poz. 482.

³⁴ W. Wysoczański, M. Pietrzak, *Prawo kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce*, Warszawa 1997, s. 419–429; *Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich związków wyznaniowych w Polsce. Wybór aktów prawnych*, wyb. i oprac. nauk. P. Borecki, Cz. Janik, Warszawa 2012, s. 41–50; *Mniejszości wyznaniowe w Polsce. Prawo wewnętrzne (statutowe). Wprowadzenie, zbiór statutów, opracowanie*, oprac. R. Brożyniak, M. Winiarczyk-Kossakowska, Warszawa 2014, s. 72–78; D. Walencik, A. Leszczyński, dz. cyt., s. 650 i nn.

Ekspertyza w sprawie aktualnej sytuacji prawnej...

Przeciwko stanowisku o obowiązywaniu statutu z 1984 r. przemawia fakt, że minister-szef Urzędu do Spraw Wyznań nie miał dostatecznego umocowania prawnego do uznania rzeczzonego aktu. Rozporządzenie prezydenta z 22 marca 1928 r. nie dopuszcza przekazania przez Radę Ministrów uprawnienia do uznania statutu WKS innemu organowi. Co prawda Rada Ministrów, na mocy uchwały nr 173/65 z dnia 10 lipca 1965 r. dotyczącej przekazania niektórych kompetencji w sprawach wyznaniowych³⁵, upoważniła dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań do zatwierdzania statutów i praw wewnętrznych niektórych Kościołów i innych związków wyznaniowych, w tym Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, lecz zgodnie z zasadą legalizmu przekazanie w drodze uchwały kompetencji Rady Ministrów pierwotnie określonych w akcie ustawodawczym należałoby uznać za bezskuteczne³⁶. Zarazem w świetle zasady poszanowania autonomii związków wyznaniowych nie można obecnie traktować aktu zatwierdzenia (uznania) przez organ władzy publicznej za warunek obowiązywania prawa wewnętrznego wspólnoty religijnej.

Resumując, należy stwierdzić, że rozstrzygnięcie, który statut Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego obowiązuje, nie jest proste. Wymaga ważenia zasad konstytucyjnych. Na rzecz uznania ważności statutu z 1928 r. przemawia zasada legalizmu, a także zasada zaufania obywatela do państwa i stanowionego przez prawa, częściowo także zasada bezpieczeństwa obrotu prawnego. Z kolei stanowisko o obowiązywaniu statutu z 1984 r. znajduje swoje oparcie przede wszystkim w zasadzie kolektywnej wolności religijnej oraz w zasadzie poszanowania przez państwo autonomii Kościołów i innych związków wyznaniowych. Ono, jak się wydaje, powinno uzyskać pierwszeństwo. Należy zwrócić uwagę, że jeszcze w 2014 r. Departament Wyznań oraz Mniejszości Narodowościowych i Etnicznych stał na stanowisku, że obowiązującym statutem jest akt z 1984 r.

Powyższe obserwacje i rozważania prowadzą do szczegółowego wniosku, że konieczne jest formalne uchylenie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 1928 r. w sprawie uznania statutu Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej.

PODSUMOWANIE

Dotyczące WKS regulacje prawne z 1928 r. są anachroniczne i nie odpowiadają standardom wolności religijnej określonych w Konstytucji RP i w aktach prawa

³⁵ Uchwała niepublikowana; tekst dostępny: AAN, UdSW 127/2, s. 25–26.

³⁶ Zob. szerzej D. Walencik, A. Leszczyński, dz. cyt., s. 664–666.

międzynarodowego³⁷. W ogóle stan prawny dotyczący wspomnianego Kościoła jest nieklarowny, zawiły, wywołuje zasadnicze wątpliwości interpretacyjne i pozostaje w niezgodzie z takimi zasadami konstytucyjnymi jak zasada bezpieczeństwa obrotu prawnego, zasada zaufania obywatela do państwa i stanowionego przezeń prawa czy zasada poszanowania przez państwo autonomii Kościołów i innych związków wyznaniowych. W sumie w odniesieniu do WKS utrzymuje się od lat stan niepewności prawnej.

Akt ustawodawczy z 1928 r., określający stosunek państwa do WKS, jest w swojej konstrukcji i założeniach treściowych istotnie różny od indywidualnych ustaw wyznaniowych z lat 1989–1997. Czyni to zasadnym pytanie o przestrzeganie wobec Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego konstytucyjnej zasady równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych.

Konieczne jest uporządkowanie i uwspółcześnienie sytuacji prawnej Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego nieposiadającego hierarchii duchowej. Optymalnie powinno to nastąpić w drodze wydania indywidualnej ustawy wyznaniowej – o stosunku państwa do rzezonego Kościoła. Owa ustawa powinna urzeczywistniać współczesne standardy konstytucyjne, przede wszystkim normy zawarte w art. 25 i 53 Konstytucji RP. Zgodnie z zasadą równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych jej postanowienia powinny być analogiczne, jak te zawarte w indywidualnych ustawach wyznaniowych uchwalonych w latach 1989–1997³⁸. Treść ustawy powinna urzeczywistniać w szczególności zasadę autonomii i niezależności Kościoła staroobrzędowego w jego aspekcie wewnętrznym. Z nową regulacją ustawową powinien być uzgodniony następnie statut Kościoła, pod rygorem bezskuteczności (nieważności) jego postanowień niezgodnych z właściwą ustawą indywidualną.

Nowa ustawa dotycząca WKS winna być ustanowiona w trybie określonym w art. 25 ust. 5 Konstytucji, czyli na podstawie porozumienia osiągniętego co do jej treści przez Radę Ministrów i prawną reprezentację Kościoła. Formalnym wyrazem tegoż porozumienia powinna być umowa między wymienionymi stronami. Załącznikiem do takiej umowy mógłby być wynegocjowany przez strony projekt ustawy o stosunku państwa do WKS w RP. W wypadku, gdyby porozumienie się z prawną reprezentacją Kościoła napotkało na trudne, wręcz niemożliwe do przewyciężenia przeszkody, właściwe organy państwa powinny podjąć jednostronną inicjatywę i doprowadzić do formalnego uchylecia postanowień rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. pozostających w ewidentnej sprzeczności z postanowieniami Konstytucji RP w sprawach wyznaniowych. Rada Ministrów w opisanej sytuacji powinna

37 Szerzej na ten temat P. Borecki, *Prawodawstwo wyznaniowe z okresu II Rzeczypospolitej we współczesnym polskim systemie prawnym*, „*Studia Prawa Publicznego*” 2014, nr 4, s. 61–81.

38 Zob. D. Walencik, A. Leszczyński, dz. cyt., s. 667.

Ekspertyza w sprawie aktualnej sytuacji prawnej...

również uchylić rozporządzenie z dnia 29 sierpnia 1928 r. o uznaniu statutu WKS. Innym trybem uchylenia rzeczonych regulacji prawnych mogłoby być wystąpienie przez uprawnione podmioty z wnioskiem do Trybunału Konstytucyjnego o stwierdzenie ich niekonstytucyjności³⁹.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483, z późn. zm.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r., Dz. U. Nr 44, poz. 267, z późn. zm.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej, Dz. U. Nr 38, poz. 363, z późn. zm.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 1928 r. o uznaniu statutu Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej, M. P. Nr 210, poz. 482.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1153.

PIŚMIENNICTWO

- Baranowski W., Protaszenko G., *Starowierije Baltii i Polszy*, Wilnius 2005.
- Borecki P., *Prawodawstwo wyznaniowe z okresu II Rzeczypospolitej we współczesnym polskim systemie prawnym*, „Studia Prawa Publicznego” 2014, nr 4, s. 61–82.
- Borecki P., *Równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych* [w:] *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Mezglewski, Warszawa 2014, s. 378–386.
- GUS, *Wyznania religijne w Polsce 2015-2018*, Warszawa 2020.
- Iwaniec E., *Z dziejów staroobrzędowców na ziemiach polskich XVII-XX wieku*, Warszawa 1977.
- Krasowski K., *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historyczno-prawne*, Warszawa–Poznań 1988.

³⁹ Uchylenie zwłaszcza poszczególnych przepisów rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. może nastąpić także w wyniku wniesienia skargi konstytucyjnej albo pytania prawnego do TK (zob. art. 79 i 193 Konstytucji RP).

- Langer T., *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*, Poznań 1967.
- Mezglewski A., Misztal H., Stanisław P., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011.
- Michalak R., *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989*, Zielona Góra 2014.
- Mniejszości wyznaniowe w Polsce. Prawo wewnętrzne (statutowe). Wprowadzenie, zbiór statutów, opracowanie*, oprac. R. Brożyniak, M. Winiarczyk-Kossakowska, Warszawa 2014.
- Osuchowski J., *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939 (węzłowe zagadnienia)*, Warszawa 1967.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2013.
- Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich związków wyznaniowych w Polsce. Wybór aktów prawnych*, wyb. i oprac. nauk. P. Borecki, Cz. Janik, Warszawa 2012.
- Rykała A., *Starobrzędowcy w Polsce*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 1999, nr 2, s. 39–52.
- Sawicki J., *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim*, Warszawa 1937.
- Sobczyk P., *Autonomia związków wyznaniowych [w:] Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Mezglewski, Warszawa 2014, s. 1–7.
- Walencik D., Leszczyński A., *Organizacja i status prawny Starobrzędowej Gminy Wyznaniowej w Suwałkach [w:] Człowiek, Państwo, Kościół. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Arturowi Mezglewskiemu*, red. nauk. P. Sobczyk, P. Steczkowski, Lublin 2020, s. 641–674.
- Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2008.
- Wysoczański W., Pietrzak M., *Prawo kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce*, Warszawa 1997.

STRESZCZENIE

Ekspertyza zawiera analizę aktualnego położenia prawnego Wschodniego Kościoła Starobrzędowego nieposiadającego hierarchii duchownej w kontekście ewentualnego podjęcia prac nad nową ustawą o stosunku państwa do tego Kościoła. Obecny stan prawny dotyczący WKS nie jest jednoznaczny, wzbudza zasadnicze wątpliwości interpretacyjne. Koliduje przez to z ustrojową zasadą zaufania obywatela do państwa i stanowionego przez niego prawa oraz zasadą bezpieczeństwa obrotu prawnego. W pierwszej kolejności powinny być brane pod uwagę postanowienia Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. Akt ten zapewnia Kościołowi m.in. wolność religijną w wymiarze kolektywnym, równouprawnienie w porównaniu z innymi konfesjami, poszanowanie przez państwo

Ekspertyza w sprawie aktualnej sytuacji prawnej...

wewnętrznej niezależności i autonomii, wreszcie bilateralizm (dwustronność) w określeniu jego relacji z państwem.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej jest anachroniczne. Nie odpowiada standardom konstytucyjnym i prawnomiędzynarodowym w zakresie zbiorowej wolności religijnej. Narusza poprzez szereg swoich postanowień o charakterze policyjnym konstytucyjną zasadę poszanowania autonomii i niezależności Kościoła. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. należy interpretować przez pryzmat postanowień wyznaniowych Konstytucji RP z 1997 r., zwłaszcza art. 25 ust. 3, a także odpowiednich postanowień Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Zatem liczne postanowienia aktu z 1928 r. utraciły moc obowiązującą. Opcjonalnie dopuszczalne jest stanowisko, iż wygasły one w drodze *desuetudo* (tzw. odwyknienia).

Istnieją zasadnicze wątpliwości w sprawie aktualnego, obowiązującego statutu WKS. Wydaje się, że Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 1928 r. o uznaniu statutu Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej wygasło na skutek *desuetudo*. Obowiązującym statutem jest akt z 1984 r., od lat stosowany przez ten Kościół.

W celu uzgodnienia aktualnego stanu prawnego Kościoła z Konstytucją RP konieczne jest uchwalenie nowej, indywidualnej ustawy o stosunku państwa do wspomnianego wyznania. Winna ona urzeczywistniać konstytucyjne zasady stosunków wyznaniowych oraz zawierać postanowienia analogiczne do tych zawartych w indywidualnych ustawach wyznaniowych z lat 1989–1997. Należy także niezwłocznie uchylić rozporządzenie Rady Ministrów z 29 sierpnia 1928 r.

Słowa kluczowe: prawosławie, Wschodni Kościół Staroobrzędowy, Konstytucja RP, przedwojenne ustawodawstwo wyznaniowe, *desuetudo*.

EXPERTISE ON THE CURRENT LEGAL SITUATION IN THE CONTEXT OF THE POSSIBLE COMMENCEMENT OF WORK ON THE ACT ON THE RELATIONSHIP OF THE REPUBLIC OF POLAND TO THE EASTERN OLD BELIEVER CHURCH, WITHOUT A CLERICAL HIERARCHY

The expert opinion contains an analysis of the current legal position of the Eastern Old Believer Church, which does not have a spiritual hierarchy, in the context of possible work on a new law on the relationship of the state to this Church. The current legal status regarding the Eastern Old Believer Church is ambiguous and raises fundamental interpretational doubts. As a result, it collides with the systemic principle of citizens' trust in the state and the law it enacts, as well as with the principle of security of legal transactions. First of all, the provisions of the Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997, should be taken into account. religious freedom in the collective dimension, equality in comparison with other confessions, respect for

internal independence and autonomy by the state, and finally bilateralism (bilateral) in defining its relationship with the state.

The Ordinance of the President of the Republic of Poland of March 22, 1928 on the relationship between the State and the Eastern Old Believer Church, which does not have a clerical hierarchy, is anachronistic. It does not meet constitutional and international law standards in the field of collective religious freedom. Through a number of its provisions of a police nature, it violates the constitutional principle of respect for the autonomy and independence of the Church. The Ordinance of the President of the Republic of Poland of March 22, 1928 should be interpreted through the prism of the denominational provisions of the Constitution of the Republic of Poland of 1997, especially Art. 25 sec. 3, as well as the relevant provisions of the Act of May 17, 1989 on guarantees of freedom of conscience and religion. Thus, many provisions of the Act of 1928 have lost their binding force. Optionally, the position that they expired as a result of *desuetudo* (the so-called re-withdrawal) is acceptable.

There are fundamental doubts as to the current binding statute of the WKS. It seems that the ordinance of the Council of Ministers of August 29, 1928, on the recognition of the statute of the Eastern Old Believer Church, which did not have a clerical hierarchy, expired as a result of the *desuetudo*. The statute in force is the act of 1984, which has been used by this Church for years.

In order to reconcile the current legal status of the Church with the Constitution of the Republic of Poland, it is necessary to adopt a new, individual act on the relationship of the state to the said denomination. It should implement the constitutional principles of religious relations and contain provisions analogous to those contained in individual denominational laws of 1989–1997. The ordinance of the Council of Ministers of August 29, 1928 should also be repealed immediately.

Keywords: orthodoxy, the Eastern Old Believer Church, the Constitution of the Republic of Poland, pre-war denominational legislation, *desuetudo*.